

UN TEZAU DE *FOLLES* ANONIMI DIN CLASA A 2 – A 3, DESCOPERIT LA NOVIODUNUM-VICINA (?)-ISACCEA

Gheorghe MĂNUCU ADAMEȘTEANU,
Ingrid POLL

În vecinătatea orașului Isaccea, acolo unde apele Dunării se adună pentru ultima oară într-un singur vad-cel mai important din nordul Dobrogei-se înalță cu peste 20 m, un promontoriu stâncos, loc strategic pe care bizantinii nu puteau să-l ignore.

Cercetările arheologice începute în anul 1953, desfășurate multă vreme sub forma unor sondaje practicate la intervale mari de timp, au pus în evidență nivele de locuire din secolele X-XV, cu numeroase descoperiri arheologice-ceramică, unelte, arme, obiecte de podoabă sau de cult, unele reprezentând unicate pe întreg teritoriul Dobrogei. Adăugând acestor mărturii numărul foarte mare de sigilii bizantine din secolele X-XII (cca 100 ex) și peste 15,000 de monede, tezaure și descoperiri izolate, vom avea imaginea unei așezări care se detașează net, în toate privințele, față de celelalte centre dobrogene din secolele X-XV¹.

Dezvoltarea deosebită pe care a cunoscut-o așezarea fortificată cu caracter urban de la Noviodunum-Vicina (?)-Isaccea, ne este confirmată și de numărul mare de necropole plane și tumulare (cercetate până în prezent în șase puncte), din care au fost dezvelite peste 500 de morminte de înhumație din secolele X-XIII².

Acumularea unui bogat material documentar, care ridică însă unele semne de întrebare în legătură cu cronologia diferitelor etape din existența acestei așezări dar și cu dezvoltarea în teritoriu, a făcut necesară trecerea la cercetări arheologice sistematice. În 1995 și 1996 s-au trasat două secțiuni magistrale, care-și propuneau să facă cunoscută stratigrafia pe orizontală și pe verticală, a depunerilor din așezarea civilă. În cursul anului 1996, cercetarea s-a extins și în intramuros, în zona sudică, campaniile arheologice succedându-se apoi cu

¹ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001, pp 55-58.

² I. Vasiliu, *Peuce*, 9 (1984), pp. 107-141; G. Simion, *Dacia NS*, 38-39 (1994-1995), p. 122-123; I. Barnea, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Fl. Topoleanu, 43. Isaccea, Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p. 62-63.

regularitate³.

În cursul anului 2003 o intervenție arheologică de salvare s-a desfășurat în perimetrul așezării *extra muros* de la Noviodunum-Isaccea. Cu această ocazie, a fost trasată o secțiune magistrală (S 3), cu dimensiunile de 5,00 m x 2,00 m, pe o direcție aproximativ paralelă cu incinta sudică a cetății⁴.

Descoperirile arheologice și numismatice au confirmat etapele cronologice stabilite în timpul cercetărilor arheologice din perioada 1995-1996: după anul 971, aria *extra muros* a fost reocupată de o locuire marcată de incendii și distrugerii provocate de atacurile pecenegilor și uzilor. La începutul secolului al XII-lea, pericolul cuman va pune capăt acestei locuiri, care va fi înlocuită cu o necropolă care va funcționa până la începutul secolului al XIII-lea. Nu după foarte mult timp, așezarea se va extinde din nou în afara incintei și locuirea va continua până la cucerirea otomană de la începutul secolului al XV-lea.

Cu ocazia cercetărilor arheologice de salvare din anul 2003, în secțiunea 3, caroul 37, la o adâncime de 0,70-0,80 m, în pământul galben, au fost descoperite patru mici fișicuri de monede lipite între ele, care însumau 17 exemplare; la taluzarea profilului nordic, în vederea desenării, la -0,85 m, în același pământ galben, dar cu pigmenți de cărbune, a mai fost descoperit un lot de șase piese⁵. Pe suprafața a două dintre monede, care probabil reprezentau piesele aflate la extremitățile fișicului, se mai păstrau fragmente textile lipite, ceea ce ne demonstrează că această acumulare era păstrată într-o punguță. Tezaurul este format din 23 de *folles* anonimi, emisiuni din clasa A 2 (21 ex), clasa A 3 (1 ex) și un exemplar anepigraf: var. 2-29, 51? (2 ex. turnate), var. 3 (1 ex. ștanțat), var. 8 (1 ex. turnat), var. 12, 21? (2 ex. turnate), var. 16 (1 ex. ștanțat), var. 16 a (1 ex. ștanțat), var. 18 (6 ex. turnate și 1 ex. ștanțat), var. 20? (1 ex. ștanțat), var. 23 (2 ex. turnate), var. 34 (1 ex. ștanțat), var. 42 a (1 ex. turnat), var. 48 (1 ex. ștanțat), var.? (1 ex. turnat). Ultima piesă este reprezentată de un exemplar turnat, anepigraf (un avers corect, cu imaginea lui Hristos, bust, dar pe revers, legenda pe 4 rânduri este înlocuită cu 7 rânduri de mici pătrățele). Este primul tezaur de *folles* cu emisiuni din Clasa A 2 – A 3 descoperit la Noviodunum-Isaccea. Monedele se pot data, după propunerile avansate de către D. M. Metcalf⁶, în perioada 989-1019/1020 (var 3, var 8, var 12, 21?, var 16, var 18, var 20, var 23, var 34, var 48). Conform lui V. Ivanisevic⁷, aceste emisiuni au fost puse în circulație în perioada

³ V. H. Bauman, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Mihaela Iacob, D. Paraschiv, S. Mănăstireanu, CCA, 1998, p. 34-35; Gh. Mănuclu-Adameșteanu, CCA, 2000, p. 47-48; V. H. Baumann, A. Stănică, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Chris Lockyear, CCA, 2003, p. 156-157; Victor-Henrich Baumann, Aurel Stănică, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Kris Lockyear, Adrian Popescu, Timothy Sly, Luminița Bejenaru, Cecilia Stoian, CCA, 2005, p. 186-188; Victor-Henrich Baumann, Aurel Stănică, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Cecilia Stoian, Laurențiu Radu, Nicolina Dinu, Luminița Bejenaru, CCA, 2006, p. 181-187.

⁴ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, A. Stănică, CCA, 2004, p. 148.

⁵ Ultimele șase monede au fost descoperite de colegul Aurel Stănică, de la ICEM Tulcea, cel care, împreună cu V. H. Baumann, responsabilul științific, a început și a terminat săpăturile de salvare de pe această secțiune.

⁶ D. M. Metcalf, *Coinage in South – Eastern Europe, 820 – 1396, Second edition*, London, 1979, p. 58-59.

⁷ Vujadin Ivanisevic, ZRVI, 27-28 (1989), p. 19-42.

976-1025/1028; piesele care se încadrează în emisiunea I, au fost datate 976-1001 (var. 3, var 8), în emisiunea II, datate 1001-1010/1015 (var. 12, 21?, var 16, var 16a, var 18, var 23, var 34, var 48) și în emisiunea IV, datate 1020/1025-1028 (var 42 a). După cum se poate observa limitele cronologice nu diferă prea mult și se poate aprecia că acest tezaur a fost ascuns în secolul al XI-lea, în cursul deceniului al III-lea, după cum ne sugerează singura piesă din varianta 42 a. Cu excepția câtorva exemplare, bine păstrate, monedele sunt uzate, ele fiind teaurizate după ce au circulat o bună perioadă de timp. Din același areal al așezării de la Isaccea-Vicina (?), mai putem aminti alte 8 tezaure de *aspron trachy* de billon din secolele XI-XIII (1092-1203) și alte 2 acumulări de *stamena* devalorizate din secolul al XIII-lea⁸. În timpul campaniei arheologice din anul 2003, în secțiunea 3, au mai fost descoperite, în cuprinsul unor gropi menajere, un număr de 6 acumulări de *stamena* devalorizate din secolul al XIII-lea, piese întregi, tăiate total și parțial. La descoperirile din secolul al XIII-lea mai putem adăuga un tezaur format din 22 de piese, descoperit în anul 2000, care se află la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța⁹.

Pentru teritoriul Dobrogei, bibliografia numismatică înregistrează un singur tezaur care să conțină numai *folles* din clasa A, care provine de pe teritoriul comunei Horia, jud. Tulcea, din care a fost recuperată doar o mică parte: două monede din clasa A 3 (var 24 și var 40 a), dintr-un total inițial de 15 piese, au fost donate la Muzeul Municipiului București. Având în vedere starea fragmentară a acestei acumulări, momentul ascunderii este dificil de stabilit și în același timp este imposibil de precizat dacă cei doi *folles* din clasa A 3 reprezintă cele mai târzii monede din acest tezaur¹⁰.

Ascunderea tezaurului descoperit la Isaccea în cursul anului 2003, poate fi pusă în legătură cu una dintre incursiunile pecenegilor: cu ocazia unei comunicări prezentate la Varna în anul 2001, avansam ipoteza că atacul pecenegilor contra Imperiului Bizantin, din anii 1026/1027, a vizat și teritoriul Dobrogei. Această propunere se baza pe o serie de descoperiri mai vechi – monede de la împărații Vasile II-Constantin VIII, aflate în locuințe incendiate la Capidava și la Dinogetia-Garvăn, redatate cu ajutorul noilor cataloage numismatice care permit o cronologie mai strânsă pentru numeroaselor variante de *folles* din clasa A 2 și A 3¹¹.

În acest moment putem adăuga și acest tezaur de la Isaccea, care ar fi putut fi îngropat datorită pericolului reprezentat de atacul din 1026/1027 și care vine să ne confirme că teritoriul Dobrogei a fost afectat de această invazie a nomazilor.

Printre evenimentele care au marcat sfârșitul domniei împăratului Constantin VIII (1025-1028), Skylitzes povestește și despre acest atac al pecenegilor contra Imperiului Bizantin, cel care va deschide seria invaziilor din secolul al XI-lea¹². În lipsa unor repere cronologice clare – narațiunea cronicarului

⁸ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei*, p. 313-322.

⁹ Tezaurul a fost prezentat de Ernest Oberländer Târnoveanu, în cadrul sesiunii organizate de Muzeul din Constanța în anul 2001.

¹⁰ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *RevMuz*, 3 (1992), p. 51, nr. 1-2.

¹¹ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Acta Musei Varnensis*, II (2004), p. 299-311.

¹² Ioannis Skylitzae, *Synopsis Historiarum Editio Princeps. Recesuit Ioannes Thurn*, 1973, p. 373, 1/95, 2/5.

bizantin nu urmărește succesiunea evenimentelor-acest atac a fost plasat în anul 1026¹³ sau 1027¹⁴.

Acordând încredere cronicii lui Skylitzes, s-a presupus că atacul a fost îndreptat contra *themi* Bulgariei, vizând regiunea cuprinsă între Serdica-Niș-Eutzapelou, care a fost depopulată cu această ocazie.¹⁵ Există însă și puncte de vedere care susțin că distrugerile au fost mult exagerate și că zona afectată a fost mult mai mică¹⁶.

Informația istorică-lacunară și evazivă-ar putea fi completată și susținută de sursele numismatice. Aria afectată de acest atac ne-ar putea fi sugerată de repartiția acumulărilor monetare care se termină cu *folles* din clasa A 3, care au fost emiși în intervalul 1019/1020-1028.

Pentru început, ca o apariție singulară în ceea ce privește monedele din metal prețios, putem aminti un tezaur descoperit la Obrociste, Balcic, care cuprinde 5 monede de aur, emisiuni de la împăratul Vasile II, despre care se presupune că au fost bătute în intervalul cuprins între anii 1005-1025¹⁷. La acesta s-ar putea adăuga o serie impresionantă de tezaure despre care se menționează că sunt formate din monede de aramă sau bronz de la împărații Ioan Tzimiskes, Vasile II, Constantin VIII și Roman III (identificările au fost făcute pe baza catalogului lui Wroth, care astăzi este depășit). Majoritatea sunt doar amintite în literatura de specialitate, fără a beneficia de o publicare corespunzătoare, cu trimiteri la cataloagele de specialitate și ilustrație, care să ne permită atribuirea pe variante și, respectiv, o încadrare cronologică clară: în cazurile în care s-au putut face unele identificări se poate presupune că sunt formate din *folles* anonimi din clasele A 2-A 3¹⁸. Ca o excepție amintim că la Odărți, regiunea Varna, 7 *folles* din clasa A 2-A 3 (989-1028)-var. 24 (5 ex), var 41 (1 ex), var 49 (1 ex) – s-au descoperit în locuința 4; aceasta aparține, se pare, chiar administratorului bizantin al cetății, după cum sugerează o mare cruce relicvar¹⁹. Fortificația și-a încetat existența în urma unui alt atac peceneg din anul 1032²⁰ sau 1036²¹.

Absența monedelor anonime din clasa B, atribuite împăratului Roman III (1028-1034), dintre descoperirile din anumite fortificații din interiorul Dobrogei, aflate în sud estul provinciei Paristrion (pe teritoriul actual al Bulgariei), poate să semnifice că acestea au fost distruse și abandonate la începutul difuzării monedelor din această clasă²² sau puțin înainte de momentul când au fost

¹³ D. Angelov, *Vizantia vyzkhod i zalez na edna imperia*, Sofja, 1991, p. 244; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 235-237; G. G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija v XI-XII vv.*, Moskva, 1960, p. 270-274; V. Tâpkova Zaimova, *Dolni Dunav – granična zona na vizantiiskia zapad*, Sofija, 1976, pp. 72-73.

¹⁴ G. Atanasov, *StNum.*, (1999), 3-4, p. 37; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, Bucarest, 1970, p. 40; I. O. Knjazkii, *Vizantija i kačevniki južnorusskia stepy*, Kolomna, 2000, p. 27.

¹⁵ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 41-42.

¹⁶ V. Tâpkova Zaimova, *op. cit.*, p. 72-73.

¹⁷ V. Parusev, *Dobroudja*, 10 (1993), p. 164, nr. 59.

¹⁸ Vezi anexa cu tezaurele descoperite în Bulgaria.

¹⁹ V. Parușev, *Molivdobuli i moneti*, în Liudmila Donceva-Petkova, *Odărți. Selîșe ot Pârvoto bălgarskoto țarstvo*, Tom 1, Sofija, 1999, p. 170, cat. 913-919.

²⁰ *Ibidem*, p. 134.

²¹ Liudmila Donceva-Petkova, *op. cit.*, p. 139.

²² G. Atanasov, *Acta Musei Varnensis*, II, 2004, p. 293.

bătute²³.

Dintre acestea putem să amintim așezarea de la Okors unde ultimele descoperiri monetare par să fie reprezentate de *folles* anonimi din clasa A 2 – A 3: într-un studiu din anul 1991 sunt menționate monede bizantine anonime din timpul împăratului Ioan Tzimiskes²⁴, despre care, într-o notă ulterioară, se precizează că sunt *folles* anonimi din clasa A 2 (986-1032)²⁵, dar fără să se precizeze numărul acestora²⁶. Într-o nouă intervenție care are în vedere și descoperirile monetare din această fortificație se spune că în cursul cercetărilor arheologice sistematice au fost descoperiți *folles* anonimi din clasa A 2, dar nici o piesă din clasa B, atribuită împăratului Roman III (1028-1034)²⁷ sau din clasa C, atribuită împăratului Mihail IV (1034-1041)²⁸. În totală contradicție cu cronologia sugerată de emisiunile de *folles* anonimi – ultimele descoperiri sunt din clasa A 2 și posibil și din clasa A 3 (ultimii au fost puși în circulație în intervalul 1019/1020-1028), autorul presupune că această așezare și-a continuat existența până la jumătatea secolului al XI-lea²⁹. Din aceste informații neclare ne mulțumim să constatăm că la Okors ultimele descoperiri monetare sunt reprezentate de mai mulți *folles* anonimi din clasa A 2, poate și A 3?, piese izolate³⁰, care ne sugerează că această fortificație a fost afectată de atacul pecenegilor din anul 1027. Același raid pare să fi vizat și alte fortificații: la Kladenți, singurele descoperiri de monede bizantine se rezumă la opt *folles* anonimi din clasa A³¹, datați de Iv. Iordanov între 970-1030, încadrare cronologică care presupune și existența, cel puțin, și a unei piese din clasa A 1³². La Ruino s-au descoperit trei *folles* anonimi din clasa A 2-A 3, dar se pare că există și piese din clasa B³³.

Cercetările arheologice din importantul centru de la Pernik au dat la iveală 24 de *folles*, descoperiri izolate, din clasa A 2-A 3. Pentru identificarea monedelor autoarea s-a bazat pe vechile propuneri, care luau în considerare mărimea flanului: 13 piese cu modul mic, atribuite greșit lui Ioan Tzimiskes (în realitate, după cum rezultă din descrierea prezentă în catalogul anexat, sunt *folles* anonimi din clasa A 2 și A 3) și 11 piese cu modul mare, atribuite împăraților Vasile II-Constantin VIII (și aceste monede sunt din clasa A 2 și A 3). Bazându-se pe aceste

²³ G. Atanasov, *loc cit*, presupune că *folles* anonimi din clasa B au început să fie bătuți în 1034/1035, ipoteză care nu este susținută de realitățile arheologice și numismatice de pe teritoriul Dobrogei și din nordul Bulgariei, vezi Gh. Mănușcu-Adameșteanu, EBPB, 4 (2001), p. 107-108.

²⁴ G. Atanasov, *IstPr*, 47 (1991), 2, p. 77.

²⁵ Datarea propusă de D. M. Metcalf pentru clasa A 2 este 989-1019 și post 1019/1020 pentru clasa A 3

²⁶ *Materiali za kartata na srednovekovnata bălgarska dărjava*, Pliska-Preslav, 7, Șumen, 1995, p. 240: fișa 697, despre cetatea de la Okors a fost întocmită de G. Atanasov.

²⁷ G. Atanasov, *Acta Musei Varnensis*, II, 2004, p. 291.

²⁸ G. Atanasov, *op. cit*, pp. 294-295, Tabelul 1

²⁹ G. Atanasov, *op. cit*, p. 290, harta 1.

³⁰ G. Atanasov, *op. cit*, p. 294, tabel 1 – un număr de patru *folles* din clasa A 2 - A 3, în timp ce la nota 20 sunt menționați doar trei *folles*.

³¹ S. Vaklinov, S. Stanilov, *Rannosrednovekovno bălgarsko selište*, Varna, 1981, p. 83, il 83/1-6; G. Atanasov, *op. cit*, p. 294-295, tabel 1 – un număr de numai șapte *folles* din clasa A 2-A 3.

³² S. Vaklinov, S. Stanilov, *loc. cit.*, fig 68/3,6-aici pare să fie ilustrat un *follis* anonim din clasa A 1, atribuit, pe baza ultimelor cataloage, împăratului Ioan Tzimiskes.

³³ G. Atanasov, *op. cit*, p. 294-295, tabel 1 – un număr de trei *folles* din clasa A 2-A 3; G. Atanasov, *Dobrudja*, 8 (1991), p. 28: descoperiți câțiva *folles* din clasa B.

atribuiri care astăzi sunt depășite, Iurukova presupunea că la cetate a existat un hiatus în circulația monetară: acesta a început spre sfârșitul secolului al X-lea și acoperă domnia împăraților Vasile II-Constantin VIII (976-1028) și pe cea a lui Roman III (1028-1034)³⁴. Redatarea monedelor din clasa A 2 - A 3 ne indică o continuitate în circulația monetară de la sfârșitul secolului al X-lea și în primele trei decenii ale secolului al XI-lea. Absența emisiunilor din clasa B-seria descoperirilor monetare continuă cu *folles* din clasa C, atribuite împăratului Mihail IV (1034-1041)-ne poate sugera că și această așezare a fost atacată în timpul invaziei din 1026/1027. Sofia, aflată în apropiere, recucerită de bizantini în anul 1018, s-ar putea să fi avut și ea aceeași soartă: printre descoperirile mai vechi sunt amintite două monede de bronz, de la Ioan Tzimiskes³⁵, probabil tot emisiuni din clasa A 2-A 3³⁶. Informațiile arheologice despre secolul al XI-lea sunt sporadice și se rezumă la prezentarea unor categorii ceramice. S-a presupus, că, în comparație cu secolele IX-X, populația era rarefiată și ca urmare a numeroaselor evenimente istorice desfășurate în această perioadă: dintre acestea, după anul 1018, când așezarea este recucerită de trupele bizantine, este menționată revolta lui Petru Delian din anul 1040 și invazia pecenegilor din anul 1048³⁷.

O ipoteză diferită ia în considerare, pentru atacul din anul 1026/1027, o zonă cuprinsă între Vidin (de aici sunt amintiți 20 de *folles*, descoperiri izolate, păstrați la muzeul din Vidin, emisiuni eşalonate de la Vasile I până la Vasile II³⁸) – Belgrad–Braničevo-Niš³⁹, dar această localizare este respinsă de arheologii și numismații sârbi. După părerea acestora prezența pecenegilor în zonă trebuie pusă în legătură cu atacurile din 1036 și 1048. Bazându-se pe realitățile numismatice (descoperiri izolate) s-a putut constata - la sfârșitul secolului al X-lea și la începutul secolului al XI-lea - un aflux al monedei bizantine la Belgrad, ur-mat, din deceniul al IV-lea, de un reflux care a fost pus în legătură cu retragerea armatei bizantine, determinată de prezența pecenegilor în zonă; această constatare pare să fie valabilă și în cazul importantelor centre de la Niș și de la Macvanska Mitrovika.⁴⁰

Faptul că unul dintre atacurile declanșate de pecenegi în anul 1036 s-a îndreptat spre această regiune pare să fie confirmat și de configurația unuia dintre tezaurile descoperite aici. Toate sunt formate numai din *folles* din clasa A 2-A 3 și ascunderea lor a fost pusă în legătură cu conflictul îndelungat dintre țarul bulgar Samuel și împăratul bizantin Vasile II, încheiat prin victoria bizantinilor din anul

³⁴ Iordanka Iurukova, Numizmaticini i sfragisticni pametniți (867-1195/1203), Pernik, *Krepostta Pernik VIII-XIV v*, tom II, Sofia, 1983, p. 104-105, catalog p. 142-143.

³⁵ B. Filov, *Izv. Sofia*, II (1911), Sofia 1912, p. 268.

³⁶ Desigur aici s-au descoperit mult mai multe monede bizantine, dar nu știm să fi fost publicate.

³⁷ Magdalena Stanceva, Ljudmila Donceva-Petkova, *Izv. Sofia*, 35 (1979), p. 133; Genoveva Țankova-Petkova, Petăr Angelov, *Izvori za istoriata na Sofia IV-XIV v*, Sofia, 1980, p. 26-29. V. Tâpkova-Zaimova, în *Sofija, drevna i mlado. Sbornik*, Sofia, 1980, p. 41-48; Magdalena Stanceva, *Arheologhiceskoto nasledstvo na Sofia. Formirane, sâstoianie, problemi*, în *Serdica*, 2, Sofia, 1989, p. 26-27; Genoveva Țankova-Petkova, în *Sofia prez vekovite*, I, Sofia, 1989, p. 44-45; Magdalena Stanceva, în *Sbornik v cest na akad Dimităr Angelov*, Sofia, 1994, p. 193-194.

³⁸ Vălo Vălov, *Izv. na muz. Severozapadna Bălgaria*, 13 (1987), p. 29-30.

³⁹ G. Atanasov, *loc. cit.*

⁴⁰ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Acta Musei Varnensis*, 2 (2004), p. 299-301.

1018: Braničevo – emis I (6 ex.)⁴¹, Macvanska Mitrovika 1903 – emis III (4 ex.), Macvanska Mitrovika 1971 - emis I (3 ex.), emis III (4 ex.), ? (2 ex.), Morava 1984 (localitate situată la est de Braničevo) - emis II (1 ex.), emis III (9 ex.), emis IV (4 ex.)⁴². În timp ce primele trei tezaure cuprind numai *folles* din clasa A 2, a căror punere în circulație s-ar fi putut face până în anul 1018, tezaurul de la Morava include și 4 *folles* din grupa IV (1020/1025-1028) sau conform lui D. M. Metcalf, din clasa A 3 (post 1019/1020). Prezența lor indică o dată posterioară anului 1018, ceea ce coroborat cu descoperirile arheologice și numismatice din bazinul mijlociu al Dunării, ne permite să presupunem că ascunderea sa poate fi pusă în legătură cu atacul din anul 1036⁴³.

O altă problemă pe care o ridică tezaurul descoperit în anul 2003 la Isaccea o constituie procedeul de obținere al monedelor: din cele 23 de piese, 15 sunt turnate (65,21 %) și doar 8 sunt ștanțate (34, 79 %).

Monedele turnate sunt bine reprezentate printre descoperirile monetare din secolele X-XI, de pe teritoriul Dobrogei, dar cele din clasa A 2–A 3 (prezente, până acum, numai printre descoperirile izolate), nu constituiau decât cca 6% din totalul pieselor turnate, adică numai 40 de exemplare⁴⁴. Din această perspectivă - dacă ne

⁴¹ În cadrul tezaurelor, repartiția emisiunilor de *folles* din clasa A 2 și A 3, în patru grupe - I (976-1001), II (1001-1010/1015), III (1010/1015-1020/1025), IV (1020/1025-1028) - a urmat propunerea lui V Ivanisevic, *loc. cit.*

⁴² V. Ivanisević, V. Radić, *Numizmatičar*, 20 (1997), p. 131-138.

⁴³ Configurația tezaurului ne-ar permite să presupunem că ar fi putut fi ascuns în perioada 1026/1027 dar această datare mai timpurie este contrazisă de realitățile arheologice și numismatice înregistrate în zonă.

⁴⁴ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Peuce*, 12 (1996), p. 321-323, 329-332, catalog 1-39 (clasa A 2–A 3), centralizează monedele turnate publicate până în anul 1995. Pentru descoperiri ulterioare vezi G. Custurea, A. Vertan, G. Talmațchi, *Pontica*, 30 (1997), p. 381, cat. 1787: piesa a fost atribuită clasei A, dar din aversul piesei, ilustrată la p. 374, în planșa 2, se poate constata că face parte din clasa A 3; la aceasta mai putem adăuga și alți *folles* turnați: p. 379, nr. 1751 (Roman IV), nr. 1752 (Mihail VII); Gh. Mănuclu-Adameșteanu, I. Donoiu, Ingrid Poll, S. Apostolescu, *Pontica*, 30 (1997), p. 362, nr. 33 (clasa D), nr. 42 (clasa I); Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Materiale de istorie și muzeografie*, 13 (1999), p. 294, nr. 19 (Roman IV), nr. 21 (Mihail VII); Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Pontica*, 33-34 (2000-2001), p. 666, nr. 90 (Constantin IX, clasa D); Gh. Mănuclu-Adameșteanu, E. Petac, *Pontica*, 35-36 (2002-2003), p. 430, nr. 70 (clasa G), nr. 73 (Mihail VII), nr. 80 (clasa I); Gh. Mănuclu-Adameșteanu, E. Petac, *Peuce*, Seria nouă, 1 (14), (2003), p. 420, nr. 58, 63 (Roman IV), p. 421, nr. 73-76 (Nichifor III, clasa I); Gheorghe Poenaru Bordea, Radu Ocheșeanu, Alexandru Popeea, *Monnaies byzantines du Musée de Constanța (Roumanie)*, *Moneta*, Wetteren, 2004: având în vedere că acest catalog a fost întocmit într-o perioadă (1962-1964), în care nu se puneau problema diferențierii monedelor obținute prin turnare (primul articol a fost publicat în anul 1980), îmi fac o datorie de onoare față de profesorii Gheorghe Poenaru Bordea și Radu Ocheșeanu, prin a menționa piesele turnate existente în acest catalog. Aceste monede, împreună cu alte exemplare existente în colecțiile Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" din București și în diferite colecții din țară, au fost prezentate într-un articol care însuma toate monedele turnate cunoscute de mine în acel moment (Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Peuce* (12, 1996): cat 1102, cf. *Peuce* 12, p. 330, nr. 13 (var. 19 a); cat 1172, cf. p. 332, nr. 33 (clasa A ?); cat 1173, cf. p. 330, nr. 11 (var. 18); cat 1174, cf. p. 332, nr. 35 (clasa A ?); cat 1268, cf. p. 333, nr. 61 (clasa C); cat 1313, cf. p. 334, nr. 68 (clasa D); cat 1315, cf. p. 334, nr. 83 (clasa D); cat 1328, cf. p. 346, nr. 349 (clasa G); cat 1332, cf. p. 346, nr. 354 (clasa G); cat 1399, cf. p. 340, nr. 209 (Constantin X-tip 1); cat 1402, cf. p. 340, nr. 210 (Constantin X-tip 2); cat 1412, cf. p. 341, nr. 229 (Roman IV); cat 1413, cf. p. 341, nr. 247 (Roman IV); cat 1414, cf. p. 341, nr. 248 (Roman IV); cat 1415, cf. p. 346, nr. 347 (Roman IV); cat 1416, cf. p. 348, nr. 398 (Mihail VII); cat 1417, cf. p. 354, nr. 549 (Mihail VII).

referim la numărul foarte mare al celor din tezaur (15 ex)⁴⁵ raportat la numărul anterior al celor cunoscute (40 ex) - ne aflăm în fața unei situații surprinzătoare. Dacă apariția monedelor turnate în tezaure nu mai constituie o noutate - vezi piesele aflate în tezaurul de la Zlatarița⁴⁶ și cele trei tezaure din *folles* anonimi și semnați descoperite la Silistra, un tezaur format din 3236 monede descoperit în anul 1983⁴⁷ și două, de opt și respectiv 28 de piese, în anul 1986⁴⁸ - surprinde tezurizarea în proporție foarte mare a exemplarelor turnate din tezaurul de la Isaccea. Această preponderență a monedelor turnate ne confirmă că piesele au fost puse în circulație de o autoritate recunoscută și populația locală a acceptat, de la început, aceste piese.

Descoperirea a peste 750 de exemplare turnate pe teritoriul Dobrogei, piese cu aversul și reversul corect realizate, dar mai mici și mai ușoare⁴⁹, care copiază *folles* bizantini, reprezintă rezultatul activității unui atelier monetar oficial care a funcționat la Isaccea, în nordul provinciei Paradunavon și care a pus în circulație o serie aproape continuă de *folles* anonimi și semnați, începând cu clasa A 2-A 3 (989-1028) și terminând cu *folles* anonimi din clasa I, atribuiți împăratului Nichifor III (1078-1081). Prezența unor piese turnate, schifate - fără ca autorul să precizeze despre ce emisiuni este vorba - îl determină pe Ernest Oberlander Târnoveanu să presupună că acest atelier și-a continuat activitatea și după anul 1092, când, în urma reformei împăratului Alexios I Comnenul, au fost bătute *aspron trachy* de billon de această formă. Deocamdată nu au fost descoperite piese turnate din emisiunile anonime din clasa J și K, puse în circulație în timpul împăratului Alexios I Comnenul, în perioada 1081-1092, primele care ar fi fost în măsură să fie turnate. De asemenea nu trebuie uitat că primele monede de formă concav-convexă, bătute în secolul al XI-lea, sunt emisiunile de aur puse în circulație în

⁴⁵ Acesta este primul tezaur format numai din emisiuni din clasa A 2 - A 3, descoperit pe teritoriul Dobrogei (jud. Tulcea și jud. Constanța).

⁴⁶ T. Gerasimov 1950, p. 314, fig 259/1.

⁴⁷ V. Pencev, Numizmatika, 24 (1990), 3, p. 30-31, nota 25 prezintă componența acestui tezaur, dintre care 1987 sunt ștanțate și 1249 sunt turnate: Nichifor II, clasa II-1 ex. ștanțat; Vasile II-Constantin VIII, clasa A 2-22 ex. ștanțate; imitații *folles* clasa A 2-1 ex. ștanțat și 1 ex. turnat; Roman III, clasa B-12 ex. ștanțate; Mihail IV, clasa C-301 ex. ștanțate și 24 turnate; Constantin IX, clasa D-560 ex. ștanțate și 423 turnate; Constantin X, tip 1-306 ex. ștanțate și 31 ex. turnate; Constantin X-tip 2-148 ex. ștanțate și 14 turnate; clasa E-121 ex. ștanțate; clasa F-64 ex. ștanțate; Roman IV-109 ex. ștanțate și 378 turnate; clasa G-127 ex. ștanțate și 121 turnate; Mihail VII-37 ex. ștanțate și 198 turnate; Nichifor III, clasa I-165 ex. ștanțate și 59 turnate; Alexios I, *follis* anonim clasa J-1 ex. ștanțat, clasa N-2 ex. ștanțate.

⁴⁸ V. Pencev, 1990, p. 28-31: primul tezaur este format din opt ex.-3 ex. ștanțate și 3 ex. turnate, pentru 2 ex. nu se fac precizări (Constantin X-tip 2, 1 ex. ștanțat; Roman IV, trei ex.-1 ex. ștanțat și 2 turnate; Mihail VII-1 ex. turnat, Nichifor III, *folles* anonimi din clasa I-2 ex., la care nu se fac precizări, Alexios I, *follis* anonim din clasa K-1 ex. ștanțat), iar al doilea din 28 ex.-20 ex. ștanțate și 8 ex. turnate (Mihail IV, *follis* anonim din clasa C, 1 ex. ștanțat; Constantin IX, *folles* anonimi din clasa D, 7 ex.-5 ex. ștanțate și 2 ex. turnate; Constantin X-tip 1, 1 ex. ștanțat; *folles* anonimi din clasa E-2 ex. ștanțate; *follis* anonim din clasa F-1 ex. ștanțat; Roman IV, trei ex.-1 ex. ștanțat și 2 turnate; *folles* anonimi din clasa G-3 ex. turnate; Mihail VII-1 ex. turnat; *follis* anonim din clasa H-1 ex. ștanțat; Alexios I, *folles* anonimi din clasa J-2 ex. ștanțate și *folles* anonimi din clasa K-6 ex. ștanțate).

⁴⁹ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce, 12 (1996), p. 329-360, înregistra un număr de 707 *folles* turnați.

timpul împăratului Constantin IX (1042-1055)⁵⁰.

Ipoteza care sugerează amplasarea acestei *officine* la Silistra, vine în contradicție cu numărul foarte mic de descoperiri izolate, turnate, publicate, doar 15 ex la Silistra: 1 ex anonim din clasa D⁵¹, atribuit împăratului Constantin IX (1042-1055), 2 ex semnate de la împăratul Roman IV (1067-1071)⁵², 2 ex anonime din clasa G⁵³, atribuite împăratului Roman IV (1067-1071), 7 ex semnate de la împăratul Mihail VII (1071-1078)⁵⁴, 3 ex anonime din clasa I⁵⁵, atribuite împăratului Nichifor III (1078-1081), (nu putem lua în considerare un număr de 25 de ex⁵⁶, numai imitații cu reversul «barbarizat» și piese anepigrafe, care reprezintă rezultatul activității unui alt emitent, respectiv unui alt atelier)⁵⁷ față de 400 ex cunoscute la Isaccea. Ernest Oberländer-Târnoveanu se referă la existența unor descoperiri inedite de la Silistra, unde *folles* anonimi turnați din clasele A 2-D și Roman IV, sunt foarte bine reprezentați. Până la publicarea acestor piese care nu apar menționate nici în studiile de specialitate ale colegilor bulgari, nu putem să luăm în considerare decât exemplarele turnate publicate⁵⁸.

Relevantă este și repartiția acestora, care are mai mult un caracter accidental pe teritoriul Bulgariei de nord-est, situație care a fost constatată și de către Ivan Iordanov cu ocazia publicării primelor monede turnate. Descoperirile de pe teritoriul actual al Bulgariei–Garvăn, fortificație lângă Silistra – 1 ex semnat de la împăratul Mihail VII (1071-1078)⁵⁹, Kolarovgrad – 1 ex din clasa A 2 sau A 3, aflat într-o colecție particulară⁶⁰, Messembria – 1 ex anonim din clasa A 3, var 39-40? (1019/1020-1028)⁶¹, singura piesă turnată dintr-un număr de 40 de *folles* anonimi și semnați, emisiuni eșalonate de la cele anonime din clasa A 2-A 3, puse în circulație în timpul domniei împăraților Vasile II-Constantin VIII (976-1028)⁶² și terminând cu *folles* anonimi din clasa I, de la împăratul Nichifor III (1078-1081)⁶³,

⁵⁰ E. Oberländer-Târnoveanu 2004, p. 93, recenzie la Gh. Mănucu-Adameșteanu 1996.

⁵¹ Iv. Iordanov 1980, p. 10, cat 22.

⁵² *Ibidem*, p. 12, cat 78-79.

⁵³ *Ibidem*, p. 11, cat 35-36.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 13, cat 101-107.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 11, cat 37-39.

⁵⁶ V. Pencev, Numizmatika i sfragistika, 7 (2000), 2, p. 40-43.

⁵⁷ Despre aceste emisiuni imitative se poate aprecia că au fost puse în circulație în perioada 986-1001, când Imperiul Bizantin a pierdut controlul asupra Bulgariei și când autoritățile bulgare au activat acest atelier local. Vezi și discuția despre descoperirile de tip „Zlatarița”.

⁵⁸ E. Oberländer-Târnoveanu 2004, *loc. cit.*

⁵⁹ Gh. Mănucu-Adameșteanu, St. Iordanov, *Monede bizantine din secolele X-XI descoperite pe teritoriul localității Garvăn, ținutul Silistra și invazia pecenegilor din 1046/1047*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Comunicări, studii și note*, București, 2002, p. 135, cat. 21.

⁶⁰ T. Gerasimov 1950, p. 314.

⁶¹ Evtelpa Theoklieva-Stoytcheva, *Medieval Coins from Mesembria*, Sofia, 2001, p. 47, cat 66, pl XXI/1a-1b: autoarea consideră că este o imitație din clasa A 2, piesă din var 39, dar din fotografia se observă că este o piesă turnată, din variantele 39-40?; nu poate fi din var 39, deoarece nu se disting punctele din Biblie

⁶² *Eadem*, p. 46-48, cat 52-72, consideră că sunt de la împăratul Ioan Tzimiskes.

⁶³ *Eadem*, p. 50, cat 89-Nichifor III, tip 2, imitație; în cazul de față este vorba de un *follis* semnat de tip 2, dar de la împăratul Constantin X, surfrapat peste o piesă de tip 1. S-ar putea ca și această „imitație” să fie tot o piesă turnată?

Pliska - 1 ex. din clasa A 2-var 48⁶⁴, Popina - fortificație lângă Silistra, 1 ex anonim din clasa D⁶⁵, atribuit împăratului Constantin IX (1042-1055)⁶⁶, fortificația de la Tutrakan – 1 ex anonim din clasa I, atribuit împăratului Nichifor III (1078-1081)⁶⁷, Varna – 10 ex (1 ex. din clasa A 2, dar poate fi și din clasa A 3)⁶⁸ și 9 ex din așezarea care suprapune *thermele* romane (2 ex anonime din clasa A? - o piesă din clasa A 3 - var 24, identificare care nu este însă plauzibilă dacă privim fotografiile piesei pare mai degrabă o imitație anepigrafă? și una care pare să facă parte din categoria emisiunilor imitative-are doar 0,95 g⁶⁹, Constantin X-tip 1-4 ex (1059-1062/1063), Constantin X-tip 2-3 ex (1062/1063-1067), Roman IV-1 ex (1067-1071) și 2 *folles* anonimi din clasa I, de la împăratul Nichifor III (1078-1081)⁷⁰, Vetren – fortificație, 1 ex. semnat de la împăratul Mihail VII (1071-1078)⁷¹, Bulgaria? – 1 ex anonim din clasa A 2 sau A 3, păstrat la Muzeul din Varna⁷² și 4 ex aflate într-o colecție particulară: 2 ex anonime din clasa A 2-A 3 (976-1028)⁷³, un *folles* anonim din clasa D, atribuit împăratului Constantin IX (1042-1055)⁷⁴ și un *folles* semnat de la împăratul Roman IV (1067-1071)⁷⁵.

Centralizarea acestor piese - Vasile II-Constantin VIII, clasa A 2-A 3 - 10 ex, Constantin IX, clasa D - 3 ex, Constantin X-tip 1 - 4 ex, Constantin X-tip 2 - 3 ex, Roman IV - 4 ex și 2 ex. din clasa G, Mihail VII - 9 ex, Nichifor III, clasa I - 5 ex - ridică numărul descoperirilor izolate de pe teritoriul Bulgariei la 40 *folles* turnați (inclusiv cele de la Silistra), cifră care contrastează evident cu cei 750 descoperiți în Dobrogea (jud. Tulcea și jud. Constanța).

În totală contradicție cu numărul foarte mic și cu caracter accidental pe care-l prezintă descoperirile izolate ne apar cei 1260 de *folles* turnați care se regăsesc printre cei 3272 de *folles* din cele trei tezaure descoperite la Silistra: aceștia constituie o realitate frapantă care necesită explicații convingătoare și circumstanțiate. Cel mai probabil, aceste tezaure pot fi atribuite militarilor din armata bizantină condusă de împăratul Alexios I Comnenul, care asedia Silistra:

⁶⁴ I. Iordanov, 1980, p. 10, cat 1.

⁶⁵ V. Yotov, *Nouvelles données sur les imitations des folles anonymes coulées de la fin du X-e-commencement du XI-e siècle*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 453, cat 15.

⁶⁶ Pentru atribuirea emisiunilor de *folles* anonimi folosesc propunerile avansate de C. Morrisson, în detrimentul celor propuse de Ph. Grierson, vezi în acest sens Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Șt. Iordanov, 2002, p. 131-133.

⁶⁷ V. Yotov 2004, p. 447, cat 16, pl II/6-în text se menționează, greșit, clasa J (până în prezent nu se cunosc piese turnate din această emisiune), dar din fotografii se poate constata că este o emisiune din clasa I.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 452, cat 2.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 452, cat 1 și pl I/1.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 452-453, pl I/1-10 și pl II/1-2.

⁷¹ G. Atanasov, V. Iordanov, *Srednovekoviat Vetren na Dunav*, Șumen, 1994, p. 50, menționează o piesă clasa I, nr. 154, dar din catalog, p. 67, nr. 153, reiese că este o emisiune semnată de la Mihail VII.

⁷² Iv. Iordanov 1980, p. 10, cat 3.

⁷³ A. Radușev, G. Jekov, *Katalog na bălgarskite srednovekovni moneti IX-XV vek*, Sofia, 1999: p. 37, cat 1.0.2-o piesă de la care este reproduș doar aversul, atribuită eronat țarului bulgar Boris II și p. 38, cat 1.0.3-o piesă cu reversul "barbarizat", atribuită eronat țarului Roman.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 39, cat 1.0.4

⁷⁵ *Ibidem*, p. 40, cat 1.0.5.

înfrângerea neașteptată suferită de bizantini în anul 1088 a determinat o retragere precipitată și, implicit, ascunderea acestor tezaure?

S-ar putea ca tot unui militar din armata bizantină să-i fi aparținut și tezaurul descoperit în regiunea defileului de la Stara Planina, din apropiere de Șumen: este o acumulare de 42 *folles*, dintre care 19 piese sunt turnate-Constantin IX, clasa D (6 ex.), Constantin X-tip 1 (1 ex.), Roman IV (8 ex.), clasa G (2 ex.), Nichifor III, clasa I (2 ex.). El a fost ascuns, probabil, în timpul unei expediții a împăratului Alexios I contra pecenegilor⁷⁶ sau tot cu ocazia asediului Silistrei din anul 1088⁷⁷, deși pentru această ultimă ipoteză ar fi trebuit ca acest tezaur să conțină și *folles* anonimi din clasa J, puși în circulație de Alexios I, la începutul domniei sale, probabil între 1081-1086.

În funcție de zona unde a fost amplasat și de autoritatea care controla activitatea atelierului care emitea monede turnate, au existat două propuneri în legătură cu perioada de funcționare. Cercetătorii bulgari au presupus că și-a început activitatea în timpul revoltei orașelor paristriene, la Silistra (în jurul anului 1072)⁷⁸. Coroborarea descoperirilor arheologice cu cele numismatice (a se vedea cercetările de la Nufăru și Capidava) a stat la baza ipotezei care avansa ideea că acest atelier a început să funcționeze în timpul împăratului Constantin IX (1042-1055). Repartiția monedelor turnate pe teritoriul provinciei Paristrion, cu o concentrare evidentă în nordul provinciei dar și numărul foarte mare de piese turnate găsite la Isaccea, au fost argumentele care au impus localizarea atelierului la Isaccea⁷⁹.

Cercetările arheologice recente au oferit unele repere cronologice care ne-ar putea sugera că acest atelier și-a început activitatea mai devreme decât se estimase. Descoperirea unui *follis* anonim, turnat, din clasa A 2-A 3, la Skala⁸⁰ și a unui exemplar din aceeași clasă A 2 sau A 3, la Odărci⁸¹, fortificații care și-au încetat existența în urma atacurilor pecenege din anii 30' (1032, 1034 sau 1036 ?), ar putea cobori cu cel puțin un deceniu, data la care se presupunea că a început să funcționeze acest atelier.

Chiar și în situația în care cele două piese amintite mai sus se dovedesc a fi imitații cu reversul «barbarizat», care au fost puse în circulație de un alt atelier, compoziția tezaurului de la Isaccea-format numai din *folles* anonimi din clasa A 2 (989-1019/1020) și unul din clasa A 3 (1019/1020-1028), ștanțați și turnați-ne dovedește că *officina* de la Isaccea și-a început activitatea, mult mai devreme,

⁷⁶ Gh. Mănușcu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei...*, p. 149: șirul conflictelor cu pecenegii a fost reluat chiar în 1082/1083.

⁷⁷ V. Yotov 2004, p. 450-457, pl. II/7-12, pl. III/1-13.

⁷⁸ I. Iordanov 1980, p. 6-8; G. Atanasov, I. Iordanov, *op. cit.*; p. 42-45; V. Pencev 1990, p. 29-30.

⁷⁹ Gh. Mănușcu-Adameșteanu 1996, p. 326-327; *idem*, SCN, 12 (1997), p. 136-147.

⁸⁰ V. Yotov, G. Atanasov 1999, p. 190, cat 305, pl CXXVI/44: un *follis* anonim din clasa A 2, de 4,11 g. și 25 mm. Deși datele tehnice-greutate și diametru mare-par să pledeze pentru o imitație turnată oficială, din planșă se pare că este un exemplar cu legenda «barbarizată»?

⁸¹ V. Pencev 1999, p. 170, cat 903, pl LX: această piesă-cu o greutate mică, doar 3,00 g, cu legenda de pe revers scrisă neclar, ar putea face parte din categoria pieselor cu legendă «barbarizată», categorie pusă în circulație de un alt atelier. Aceeași constatare s-ar putea să fie valabilă și pentru exemplarul descoperit la Skala.

probabil, imediat după anul 1001, când armatele bizantine revin victorioase la Dunărea de Jos. Acest atelier era menit să pună în circulație numerarul necesar pentru plata militarilor bizantini (majoritatea pieselor s-au descoperit în fortificațiile cu garnizoane bizantine).⁸² Nu putem exclude nici posibilitatea, ca tot din acest raționament, atelierul să fi început să funcționeze chiar de la sfârșitul secolului al X-lea, când moneda bizantină putea ajunge mai greu în nordul Dobrogei pentru a asigura plata soldaților din garnizoanele plasate în cetățile dunărene. Nu trebuie uitat că nordul Dobrogei a rămas sub controlul și autoritatea statului bizantin și între 986-1001⁸³.

Începerea funcționării acestui atelier la sfârșitul secolului al X-lea sau la începutul secolului al XI-lea, face mai explicită prezența, printre monedele turnate, a emisiunilor anonime din clasa A 2, care au fost puse în circulație în perioada 989-1019/1020 (deocamdată nu se cunosc monede turnate din clasa A 1).

Tezaurul conține, de asemenea și o imitație anepigrafă, turnată, prima de acest fel descoperită la Isaccea⁸⁴. Piesa are un avers corect, cu imaginea lui Hristos, bust, bine realizat, dar pe revers, legenda pe 4 rânduri este înlocuită cu 7 rânduri de mici pătrățele, amplasate pe toată suprafața monedei. De la început trebuie făcută însă precizarea că ne aflăm în fața unui exemplar cu modul mare (27,62 x 27,79 mm) și greu (6,41 g), bine păstrat care, deocamdată, rămâne singura descoperire cunoscută de acest fel. Prin dimensiunile și greutatea mare, piesa de la Isaccea se diferențiază net de imitațiile descoperite, cu o singură excepție (Dinogetia-Garvăn), pe teritoriul actual al Bulgariei.

Primele exemplare cunoscute aparțin unui tezaur foarte mare, descoperit în Bulgaria, la Zlatarica, într-o grădină din sat (regiunea Veliko Târnovo), în anul 1939, care a fost imediat dispersat: se presupune că acesta conținea cca 15 kg de monede de aramă, turnate sau cca 10,000 de monede⁸⁵. Dintre acestea au fost recuperate doar 30 ex⁸⁶, printre acestea fiind diferențiate 5-6 grupe, toate fiind imitații turnate, care, în mare, se pot încadra în două mari categorii care au pe avers, reprezentat, bustul lui Hristos, redat într-o manieră naivă, uneori destul de schematizat.

Prima categorie, anepigrafă, are pe revers rânduri de pătrățele dispuse pe toată suprafața monedei (4-8 rânduri).

Există și piese care se apropie mai mult de protipul reprezentat de *folles* anonimi din clasa A 1 și A 2. Pe revers întâlnim o legendă «barbarizată», pe patru rânduri, care se prezintă, adesea, ca o succesiune de litere, fără nici un sens. De remarcat că printre acestea se află și imitații turnate cu legenda corectă⁸⁷.

Dintre ultimele opinii amintim că Ernest Oberlander-Târnoveanu le consi-

⁸² Vezi în acest sens și descoperirea unei matrice pentru miliariesia din timpul lui Ioan Tzimiskes.

⁸³ Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei...*, p. 94-96.

⁸⁴ V. Pencev, *Numizmatika I sfragistika*, 7 (2004), 2, p. 43, consideră că la Isaccea s-au mai făcut descoperiri de acest fel, dar, în realitate, este vorba de imitații turnate din clasa A 2-A 3, puse în circulație de un atelier oficial și care se deosebesc clar de imitațiile de tip "Zlatarica".

⁸⁵ T. Gerasimov, *Izvestia Sofia*, 17 (1950), pp. 313-315.

⁸⁶ V. Pencev, 1990, p. 19, publică un număr de alte 10 piese care se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie de la Sofia.

⁸⁷ T. Gerasimov 1950, p. 314, fig 259/1.

deră imitații după *folles* anonimi din clasa A 1 și după emisiuni din clasa A 2 – var 14, 22 sau 29⁸⁸, Valeri Iotov după *folles* din clasa A 2, în timp ce V. Pencev apreciază că au fost folosiți ca prototip și *folles* anonimi din varianta 39 sau 40⁸⁹, din Clasa A 3⁹⁰.

În ceea ce privește cronologia acestora au fost avansate două ipoteze: fie că au circulat în paralel cu cele similare din clasa A 2 - A 3⁹¹, fie că au fost puse în circulație către sfârșitul secolului al XI-lea⁹².

Ernest Oberlander Târnoveanu consideră că acestea provin dintr-un atelier din Bulgaria de Nord Est, controlat de Comitopuli după rebeliunea din anul 976. După recucerirea Bulgariei de nord est de către bizantini, în anul 1001, atelierul a fost închis, monedele au fost retrase din circulație și topite. Excepție au făcut unele exemplare, majoritatea perforate, utilizate ca pandantive⁹³.

Valeri Iotov apreciază că acest atelier, localizat tot în Bulgaria de NE, a fost activ între 976 și 1035⁹⁴, un interval cronologic asemănător (971-1031/1032) fiind acceptat și de către V. Pencev⁹⁵.

Prin caracteristicile tehnice-greutate (0,80-3,00 g), diametru (între 17-22 mm)⁹⁶ - ambele categorii imită emisiunile din clasa A 1 și, probabil, clasa A 2, dar, în nici un caz, nu poate fi vorba de *folles* din clasa A 3⁹⁷: afirmația noastră are în vedere faptul, că așa cum s-a presupus de majoritatea cercetătorilor, acest atelier a funcționat pe teritoriul Bulgariei, în intervalul în care puterea militară și administrativă a bizantinilor fusese îndepărtată (976-1001), deci când emisiunile din clasa A 3 nu fuseseră încă puse în circulație (primele piese au fost bătute începând cu anii 1019/1020). Localizarea acestui atelier la Silistra ar putea plasa perioada de funcționare între 986-1001, când acest centru pare să fi ieșit de sub autoritatea bizantină : trebuie precizat însă, că nici unul dintre izvoarele bizantine nu menționează fosta capitală a provinciei dunărene printre centrele recucerire de bizantini în anul 1001 și nici mai târziu, între 1001-1005, când armata bizantină și-a concentrat eforturile militare la Dunărea de Jos. Funcționarea acestei *officine* la Silistra ar reprezenta o confirmare indirectă a faptului că orașul a ieșit, temporar, de sub controlul și autoritatea Imperiului Bizantin.

Pentru localizarea la Silistra ar pleda numărul mare de piese descoperite aici, 25 ex, care depășește totalul celor cunoscute în Bulgaria, dar și repartiția geografică a descoperirilor care sunt concentrate în nord estul Bulgariei.

Descoperiri izolate, care ne demonstrează că aceste piese au cunoscut o

⁸⁸ Ernest Oberländer-Târnoveanu, recenzie la V. Yotov 1997, Numismatic Literature, 146 (2004), p. 91.

⁸⁹ V. Pencev 2004, p. 45.

⁹⁰ V. Pencev, 2004, p. 41, cat 17: din descriere, această monedă pare să imite una dintre 39-40, atribuite clasei A 3, puse în circulație după 1019/1020.

⁹¹ P. Diaconu, SCIVA, 32 (1981), 3, p. 409.

⁹² Iv. Iordanov 1980, p. 5.

⁹³ E. Oberländer Târnoveanu 2004, p. 90-91.

⁹⁴ V. Yotov, *Imitațiile na anonimnitate folisi klas A 2, Bългарите v Severnoto Pricernomorie, Izledvania i Materiali*, 6 (1997), p. 131-137.

⁹⁵ V. Pencev 2000, pp. 43-44.

⁹⁶ V. Yotov, *loc cit.*

⁹⁷ V. Pencev 2000, p. 43.

anumită circulație printre locuitorii din Bulgaria, se cunosc la Odârca - lângă Dobrich, în fortificația bizantină, distrusă de atacul peceneg din 1032 sau 1036 (8 ex)⁹⁸ și o piesă anepigrafă, atribuită greșit var 24⁹⁹, în așezarea care s-a format peste fortificația bizantină, Pliska – 1 ex¹⁰⁰, Silistrensko – 1 ex atribuit clasei A 2, care, după dimensiuni - 1,31 g, 18/20 mm - pare să fie o imitație turnată de tip Zlatarica ?¹⁰¹, Skala - 5 ex, Șumen - 1 ex.¹⁰², Varna – 1 ex care pare să facă parte din categoria emisiunilor imitative-are doar 0,95 g¹⁰³, Vetren – 3 imitații tip Zlatarica¹⁰⁴, Bulgaria de Nord Est – 1 ex cu legenda «barbarizată»¹⁰⁵.

Am lăsat la urmă descoperirile de la Skala (5 ex) care, pentru prima dată, provin dintr-un mediu arheologic bine datat. Trei dintre acestea au fost descoperite în locuințe care au funcționat în ultima perioadă de existență a fortificației, distrusă în 1032 sau 1036: locuința nr. 11-cat 308, pl. CXXVI/43¹⁰⁶, locuința 27 - cat 309, pl. CXXVI/44¹⁰⁷ și locuința 33-cat 310, pl. CXXVI/45: în inventarul acestei locuințe se afla și un *folliis* anonim din clasa B¹⁰⁸. Celelalte două au fost găsite în nivelurile superficiale, între 0 - 0,30 m¹⁰⁹.

După cum am arătat deja, primele imitații cunoscute provin dintr-un tezaur, confirmându-se valoarea lor numismatică. Interesant este faptul că multe dintre aceste imitații au fost folosite ca obiecte de podoabă. Dintre cele cinci exemplare descoperite la Skala, patru au avut această destinație, situație constatată și pentru trei dintre cele opt piese descoperite la Odârca. La Silistra, dintre cele 25 publicate recent, patru au fost perforate¹¹⁰. Probabil că această transformare s-a petrecut după închiderea atelierului, când aceste imitații au căpătat această nouă destinație¹¹¹.

Pe teritoriul provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră, piese imitative din cele două categorii s-au descoperit numai la Dinogetia-Garvăn: la cele nouă deja publicate¹¹², adăugăm acum încă două monede. Și printre acestea se află o piesă perforată (cat 2). După felul cum a fost perforată reiese că posesorul nu a fost

⁹⁸ V. Parușev, Molivdovuli i moneti, în Liudmila Donceva-Petkova, *Odârca. Seliște ot Părvoto bălgarsko țarstvo*, tom 1, Sofia, 1999, p. 170, cat 903 (o piesă turnată din clasa A 2-A 3) și cat 904-910 (șapte imitații cu legenda «barbarizată» sau anepigrafe).

⁹⁹ V. Yotov, *Nouvelles données sur les imitations des folles anonymes coulées de la fin du X-e commencement du XI-e siècle*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 447, 453, cat. 13, pl II/3.

¹⁰⁰ Iv Iordanov 1980, p. 13, cat 122-o piesă anepigrafă care are pe revers 6 rânduri de pătrățele.

¹⁰¹ V. Parusev, *Dobrogea*, (1993), 10, p. 160, cat. 88.

¹⁰² Iv Iordanov 1980, p. 13, cat 123-o piesă anepigrafă care are pe revers 7 rânduri de pătrățele.

¹⁰³ V. Yotov 2004, p. 452, cat 1 și pl I/1.

¹⁰⁴ G. Atanasov, V. Iordanov, *Srednovekoviat Vetren na Dunav*, Șumen, 1994, p. 50, menționează o piesă clasa I, nr. 154, dar din catalog, la p. 67, nr. 153, constatăm că este o emisiune de la Mihail VII și trei piese anepigrafe, p. 67, cat 159-161.

¹⁰⁵ V. Yotov, 2004, p. 453, cat. 14.

¹⁰⁶ V. Yotov, G. Atanasov 1998, p. 40.

¹⁰⁷ V. Yotov, G. Atanasov 1998, p. 45.

¹⁰⁸ V. Yotov, G. Atanasov 1998, p. 46.

¹⁰⁹ V. Yotov, G. Atanasov 1998, p. 127, fig 89.

¹¹⁰ V. Pencev, 2000, p. 45.

¹¹¹ E. Oberländer Tărnoveanu 2004, p. 90-91.

¹¹² I. Iordanov, 1980, p. 13, cat 113-121.

interesat de caracterul religios reprezentat de figura lui Hristos de pe monedă, ci dorea doar s-o folosească ca obiect de podoabă. Una dintre piese a fost descoperită în bordeiul incendiat al "fierarului", a cărui datare a fost subiectul unor controverse îndelungate care nu au ajuns la un numitor comun. Încadrările cronologice acoperă tot secolul al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea¹¹³, dar piesa reprezintă, cu siguranță, o refolosire.

Doar sub beneficiu de inventar-nu cunoaștem locul unde se păstrează piesele și deci nu le-am putut verifica-mai putem aminti că la Păcuiul lui Soare, în cursul anului 1979 în SIO, "spre capătul sud estic al secțiunii s-au descoperit 8 monede de bronz, anepigrafe, bizantine, din veacul al XI-lea".¹¹⁴

O ultimă problemă pe care o ridică acest tezaur o reprezintă natura materialului textil din care a fost confecționată punguța în care se păstrau monedele. Tezaurul a fost descoperit într-un strat de lut, iar o bucată de material textil din această punguță s-a mai păstrat pe suprafața a două dintre monede. În acest caz este vorba de un fragment textil mineralizat. Mineralizarea fibrelor constă în combinarea și înlocuirea matricei organice a fibrei cu una anorganică.¹¹⁵ Acest fenomen are loc când materialul textil se află în contact sau în imediata apropiere a unui metal. Ioni metalului, ajunși în soluție, stau la baza formării produșilor de coroziune care vor fi absorbiți de fibrele textile. Prin pierderea apei din compoziția fibrelor, se ajunge la rigidizarea și fragilizarea fibrei. Deoarece monedele sunt din aliaj de cupru (identificat prin fluorescența de raze X), pe suprafața lor s-au format produși de coroziune ai cuprului. Prin spectrofotometrie IR (FTIR) s-au identificat: cloruri (atacamita) și carbonați (malachit) în cantitate mare, precum și urme de oxid cupros (de culoare roșie) și stanic (de culoare albă). În aceste condiții, materialul textil a fost mineralizat.

Condiții de conservare. Stratul de lut în care a fost descoperită punguța a favorizat pe de o parte procesele de coroziune a metalului în prezenta apei (și a oxigenului) din țesătură, stratul impermeabil împiedicând evaporarea¹¹⁶, iar pe de altă parte a împiedicat pătrunderea apei și/sau a oxigenului din exterior, bazele formate prin dizolvarea particulelor minerale rămânând în depozit și menținând astfel un mediu alcalin¹¹⁷. Mediul alcalin și umiditatea scăzută au conservat mai bine fibrele celulozice (vegetale) spre deosebire de cel acid care conservă mai bine fibrele proteice (de natură animală). Astfel, o umiditate excesivă (80%) ar fi favorizat, în cazul fibrelor celulozice, descompunerea lor de către bacterii și acizii din sol și dezvoltarea ciupercilor. De asemenea, prezența cuprului și a compușilor cu cupru a avut un efect de stopare a degradării biologice.

Un dezavantaj l-a constituit faptul că materialul numismatic, în momentul

¹¹³ Gh. Mănușcu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei...*, p. 193 și nota 32

¹¹⁴ Petre Diaconu, G. Custurea, Th. Papasima, P. Vlădilă, *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 493.

¹¹⁵ R.D. Gillard, S.M. Hardman, R.G.Thomas and D.E. Watkinson, *Studies in Conservation* 39 (1994), p.132-140.

¹¹⁶ Apa se găsește în interiorul golurilor particulelor minerale sau absorbită pe suprafețele active ale argilelor (și humusurilor), cf. Carmen Marian, *Repere ale restaurării textilelor arheologice din matase naturala*, Iași, 2001, p. 53.

¹¹⁷ C. Marian, *op. cit.*, p. 55.

descoperii, a trecut brusc din mediul în care zăcea, la o anumită temperatură și umiditate, în aerul atmosferic cu altă temperatură și umiditate, ceea ce a dus la deteriorarea fibrelor textile.

Materialul textil. Materiile prime folosite la confecționarea țesăturilor erau de obicei lână, bumbacul, inul și cânepa¹¹⁸. Gradul avansat de deteriorare a țesăturii nu a permis o analiză completă ci doar studierea celor câteva fibre (lungime max 2 mm) care s-au mai păstrat pe suprafața monedelor. La microscop (MC-5A), aspectul anatomo - morfologic al firului este caracteristic fibrelor textile obținute din in – fibre multicelulare, dispuse sub formă de mănunchiuri de fibre primare.

La reacții specifice de culoare, fibrele nu s-au colorat în galben (reacție specifică fibrelor nedezincrustate) ceea ce înseamnă că fibrele studiate au fost obținute prin dezincrustare (topire).

La final, putem trage câteva concluzii:

1. Tezaurul de *folles* din clasa A 2 și A 3, descoperit la Isaccea, ne confirmă că atacul pecenegilor din 1026/1027 a vizat și teritoriul Dobrogei.

2. Prezența monedelor turnate din clasa A 2 și A 3, obținute într-un atelier oficial bizantin, ne permite să afirmăm că acest atelier și-a început activitatea mai devreme decât se credea până acum: el funcționa la începutul secolului al XI-lea, dar nu excludem posibilitatea ca primele monede turnate să fi fost puse în circulație încă din ultimul deceniu al secolului al X-lea.

3. Prezența unei monede anepigrafe într-un tezaur ascuns într-o cetate bizantină, la circa 25 de ani de la revenirea bizantinilor la Dunărea de Jos (1001) lasă deschisă discuția referitoare la perioada și atelierul care a pus în circulație această emisiune. Descoperirea tezaurului în așezarea *extramuros* lasă să se întrevadă că această acumulare aparținea unui localnic. Acesta probabil, ca mulți alții, nu cunoștea limba greacă și accepta ca monede și exemplare anepigrafe. Caracterul îngrijit al piesei, caracteristicile tehnice – modul mare, grea – ne sugerează că a fost turnată într-un atelier oficial, special pentru populația locală?

CATALOG

Lista prescurtărilor

IAB = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București

ICEM = Institutul de Cercetări Eco Muzeale din Tulcea

T - tăiată; b - bună, u - uzată.

BIBLIOGRAFIE

Grierson III, 2 = Philip Grierson, Catalogue of the byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, volume III, part 2. Basil I to Nichephorus III (867-1081), Washington, 1973.

Ivanisevic 1989 = Vujadin Ivanisevic, Interpretation and dating of the folles of Basil II and Constantin VIII-The class A 2, ZRVI, XXVII-XXVIII, 1989, pp. 19-42.

¹¹⁸ V. Topoleanu. Cercetări de conservare și restaurare 2, M.N.I., București, 1992, p. 159; Gh. Ștefan, I.Barnea, Maria Comsa, *Dinogetia I*, Bucuresti, 1967, p. 120-121.

Metcalf 1979 = D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820-1396*, Second Edition, London, 1979.

Morrisson II = Cécille Morisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, tome II. De Philippicus a Alexius III (711-1204)*, Paris, 1970.

Vasile II-Constantin VIII (976-1028)

Clasa A 2-A 3(989-1028)

Varianta 2-29, 51 ?

Grierson III, 2, pp. 650-662, 674, clasa A 2, anii 976 (?) -c 1030/1035

S 3, caroul 37, -0,70-0,80 m.

1. AE 4,59 g. 28,06x28,60 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

2. AE 3,41 g. 27,82x25,41 mm. Turnată-u, fragmentară, ruptă în două. ICEM-f. inv.

Varianta 3

Grierson III, 2, pp. 651-652, clasa A 2, anii 976 (?) -c 1030/35

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Grecia centrală, anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis I, anii 976-1001

S 3, caroul 37, -0,70-0,80 m.

3. AE 8,84 g. 32,20x29,21 mm. T-b. ICEM-f. inv.

Varianta 8

Grierson III, 2, p. 653, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035

Morrisson II, pp. 586-587, clasa A, anii 976-1025

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Grecia centrală, anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis I, anii 976-1001

S 3, caroul 37 -0,85 m.

4. AE 8,60 g. 30,35x28,21 mm. T-u. ICEM-f. inv.

Varianta 12, 21 ?

Grierson III, 2, p. 654, 658, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035 ?

Morrisson II, p. 587, 597-cu modul mare, clasa A, anii 976-1025

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Grecia centrală (var 12) sau metropolitană (var 21), anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, -0,70 -0,80 m.

5. AE 7,01 g. 28,03x27,73 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, -0,85 m.

6. AE 4,90 g. 29,64x29,97 mm. Turnată-b. ICEM-f. inv.

Varianta 16

Grierson III, 2, p. 656, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035

Morrisson II, p. 587, clasa A, anii 976-1025

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Metropolitană, anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, -0,70-0,80 m.

7. AE 9,67 g. 28,69x29,38 mm. T-av u. ICEM-f. inv.

Varianta 16 a

Grierson III, 2, p. 657, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, -0,85 m.

8. AE 12,60 g. 32,86x33,91 mm. T-b. ICEM-f. inv.

Varianta 18

Grierson III, 2, p. 657, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035

Morrisson II, pp. 587, 597-cu modul mare, clasa A, anii 976-1025

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Metropolitană, anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

9. AE 7,89 g. 28,90x28,89 mm. T-b. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, -0,85 m.

10. AE 5,20 g. 28,79x29,01 mm. Turnată-av u. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

11. AE 5,19 g. 28,25x28,50 mm. Turnată-b. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

12. AE 5,00 g. 27,71x27,06 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, -0,85 m.

13. AE 4,90 g. 28,65x29,68 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

14. AE 4,87 g. 28,13x28,74 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

S 3, caroul 37, -0,85 m.

15. AE 4,80 g. 29,28x30,57 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

Varianta 20 ?

Grierson III, 2, p. 658, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035

Morrisson II, p. 587, clasa A, anii 976-1025

Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Grecia centrală, anii 989-1019/1020

Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis I, anii 976-1001

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

16. AE 13,33 g. 31,78x32,34 mm. T-u. ICEM-f. inv.

Varianta 23

Grierson III, 2, p. 658-659, clasa A 2, anii 976 (?) – 1030/1035 ?
Morrisson II, pp. 587, 598-cu modul mare, clasa A, anii 976-1025
Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Metropolitană, anii 989-1019/1020
Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

17. AE 7,47 g. 27,56x29,33 mm. Turnată-b. ICEM-f. inv.

18. AE 4,50 g. 30,51x29,06 mm. Turnată-u, cu marginea ruptă.

Varianta 34

Grierson III, 2, p. 664, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035
Morrisson II, pp. 587, clasa A, anii 976-1025
Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, anii 989-1019/1020
Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

19. AE 14,37 g. 31,69x28,24 mm. T-u, tăiată ulterior. ICEM-f. inv.

Varianta 42 a

Grierson III, 2, p. 670, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035
Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis IV, anii 1020/1025-1028

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

20. AE 5,08 g. 27,33x27,43 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

Varianta 48

Grierson III, 2, p. 673, clasa A 2, anii 976 (?) -1030/1035
Morrisson II, p. 587, clasa A, anii 976-1025
Metcalf 1979, pp. 55-60, clasa A 2, Metropolitană, anii 989-1019/1020.
Ivanisevic 1989, pp. 36-39, clasa A 2, emis II, anii 1001-1010/1015

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

21. AE 8,74 g. 30,47x28,20 mm. T-u. ICEM-f. inv.

Varianta ?

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

22. AE 8,80 g. 29,67x29,47 mm. Turnată-u. ICEM-f. inv.

Imitație anepigrafă cu 7 rânduri de pătrățele

S 3, caroul 37, 0,70-0,80 m.

23. AE ? 6,41 g. 27,62x27,79 mm. Turnată-b.. ICEM-f. inv.

Dinogetia-Garvăn, jud Tulcea¹¹⁹

Descoperiri izolate de imitații cu revers «barbarizat»

03.08.1962, la 6 m nord vest de țărușul 12.

1. AE 2,36 g. 22,19x22,42 mm. Turnată-u. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb. Rv-imitații de litere dispuse pe patru rânduri. IAB-inv 1219/68¹²⁰.

1941, passim

2. √ AE 1,47 g. 19,88x19,98 mm. Turnată-b, perforată. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu un punct în nimb. Rv-legendă pe trei rânduri, incompletă la capetele de rând, dar redată destul de clar. Dacă nu ar fi fost diametrul mic și perforația, am fi fost tentați s-o considerăm o piesă turnată din clasa E ? IAB-inv 744/103¹²¹.

07.09.1953. Bordeiul 11, f. N.

3. AE 1,34 g. 19,78x19,58 mm. Turnată-f u. Av-bustul lui Hristos, cu două puncte în nimb, cu barbă, este redat schematizat. Rv-imitații de litere dispuse pe patru rânduri. IAB-inv 1193/308.

1961, secțiunea 5, caseta 3 (V), - 2,40 m, sub vatră.

4. AE 0,65 g. 18,56x15,31 mm. Turnată, uzată, cu o margine ruptă. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb. Rv- imitații de litere dispuse pe patru sau cinci rânduri, pe toată suprafața monedei. IAB-inv 1192/12¹²²

Descoperiri izolate de imitații anepigrafe

1951, sectorul E 1

1951, suprafața E 1, caroul 3, - 0,37 m.

5. AE → 2,84 g. 22,86x22,23 mm. Turnată-u. AV-bustul lui Hristos, cu un punct în nimb, redat schematizat. Rv-trei rânduri de pătrățele dispuse pe milocul monedei. IAB-inv 1193/204.

1953, 26 iunie, suprafața B. Bordeiul 50-bordeiul fierarului.

6. AE 2,76 g. 23,25x23,92 mm. Turnată-păstrată f. bine. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb și o bibliu în mână. Rv-șase rânduri de pătrățele dispuse pe toată suprafața monedei. IAB-inv 1193/310¹²³.

1950, sectorul III Est. Sub bordeiul cu podea de lut.

¹¹⁹ Mulțumim și pe această cale d-lui Eugen Nicolae, șeful Cabinetului Numismatic de la Institutul de Arheologie " Vasile Pârvan" din București pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție monedele aflate în această colecție.

¹²⁰ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 118-"vede" șapte rânduri de pătrățele.

¹²¹ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 114.

¹²² Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 115

¹²³ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 118-"vede" opt rânduri de pătrățele.

7. AE 2,20 g. 23,80x23,74 mm. Turnată-f.u. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb. Rv-mai multe rânduri (?) de pătrățele dispuse pe toată suprafața monedei. IAB-inv 1193/91.

1962, curțina turnurilor 11-12

8. AE 2,10 g. Turnată-u. Av-bustul lui Hristos foarte uzat. Rv-cinci rânduri de pătrățele dispuse pe aproape toată suprafața monedei. IAB-inv 1219/69¹²⁴.

1953, suprafața A 1, țărșul 10

9. AE 1,78 g. 21,57x20,45 mm. Turnată-u, ruptă pe o margine, perforată pentru avers ?. Av ilizibil. Rv-patru rânduri de dreptunghiuri. IAB-inv 1193/464¹²⁵

1953 (?) - passim

10. AE 1,44 g. 21,36x19,25 mm. Turnată-u, ruptă pe o margine. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb. Rv-șase rânduri de pătrățele dispuse pe toată suprafața monedei. IAB-inv 1193/325¹²⁶

1956, suprafața A 3, - 1,60 m

11. → AE 1,27 g. 21,35x16,98 mm. Turnată-u, ruptă circa o treime. Av-bustul lui Hristos, bine redat, cu două puncte în nimb. Rv-par să fi fost șase rânduri de pătrățele dispuse pe toată suprafața monedei, din care s-au păstrat doar cinci. IAB-inv 735/8¹²⁷

Tezaur de folles din clasa A ?, descoperite pe teritoriul Bulgariei

Bejanovo, Lukovit – 1938: cca 2 kg de monede la Ioan Tzimiskes, dintre care au fost recuperate 11 ex – datarea a fost făcută pe baza catalogului lui Wroth (T. Gherasimov, *IzvSofia*, 12 (1938), 2, p. 454)

Dobrotița, Omurtag – 1955: în punctul Baladjilâk, în timpul unor lucrări agricole, descoperite 18 ex de aramă de la Tzimiskes (T. Gerasimov, *IzvSofia*, 21 (1957), p. 323 cf. Wroth, II, pl. LX/1-3). Trimitere este greșită la Theodora – la emisiuni din aur; pentru Tzimiskes, identificarea doar la pl LV/1-3, ceea ce corespunde cu var 1, 24 și 18, respectiv clasa A 2 (var 1 și 18) și clasa A 3 (var 24). Iordanov, *Istoria na finansovata*, p. 64, cca 1025-1042

Durankulak, Varna – spre vest de sat, descoperit un număr necunoscut de monede, dintre care, de la unul dintre deținători, au fost cumpărate un miliaresion de la Vasile II, bătut la Constantinopol și trei folles Clasa A 2 (V. Ivanov, *Dobrudja*, 12 (1995), p. 312).

Gabrovo, regiunea - :în 1973-1974, s-a descoperit un tezaur de monede de bronz bizantine de la împărații Ioan Tzimiskes, Vasile II-Constantin VII (citește Constantin VIII) și Roman III. Monedele se păstrează la Muzeul din Gabrovo (I. Iurukova, *Arxeologija*, 20 (1978), 2, p. 76 ; *Coin Hoards*, VII, p. 55: tezaur

¹²⁴ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 118-“vede” șapte rânduri de pătrățele.

¹²⁵ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 116

¹²⁶ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 119-“vede” cinci rânduri de pătrățele.

¹²⁷ Iv. Iordanov 1980, p. 13, cat 113.

ascuns c. 1030).

Hisar, Plovdiv, 1942 – cu ocazia unor lucrări de canalizare, în partea de est a fortificației, la 0,7 m, descoperite cca 3 kg de monede de aramă de la Tzimiskes (D. Toncev, *God Narod Muzei Plovdiv*, 4 (1960), Pl, IV, p. 207).

Iankovo, Șumen, 34 ex: Iv. Iordanov, p. 64, cca 1025-1042, în *Istoria na finansovata i kredita sistema na Bălgaria*, tom 1, Srednovekovna Bălgaria i osmansko vladicestvo, Varna 1981 (în continuare Iordanov 1981).

Lădjane, Lovec-1935: lângă această localitate, într-un ulcior, s-au descoperit un follis de la Anastasius și 100 folles din clasa A 2 (T.Gherasimov, *Izvestia Sofia*, 11 (1937), p. 318 un ulcior ceramic cu cca 100 ex. aramă Tzimiskes și un follis Anastasius; Iv. Iordanov, 1981, p. 64, planșa 5, 100 folles, datați cca 1025-1042; V. Pencev, *Naționalen Istoriceski Muzei Sofia*, *Izvestia*, 12 (2001), p. 54, nota 7, o sută de folles din clasa A 2).

Odărți - 7 ex: var. 24 (5 ex), var 41, var 49 (Donceva-Petkova, Liudmila, *Odărți*, 1999, p. 170, cat. 913-919); p. 184-descoperiți în locuința 4, care aparținea, se pare, chiar comandantului. Fortificația a fost distrusă de un atac peceneg în 1032 sau 1036.

Preslav, 8 ex: Iv Iordanov 1981, cca 1025-1042

Pravenți, Șumen, 125 ex: Iv. Iordanov 1981, p. 64, cca 1025-1042

Reka Devnia, Varna – 1964: cca 9,9 kg de monede de bronz, din clasa A 2 - A 3, aflate într-un vas ceramic; monedele se păstrează la muzeul din Varna (T. Gerasimov, *Izv Sofia*, 1965, p. 249-un număr de 895 ex, identificate pe baza catalogului lui Wroth: Ioan Tzimiskes, Vasile II-Constantin VIII, Roman III; M. Mircev, *Izv Varna*, II (XVII), 1966, p. 148-151-9,9 kg monede de bronz de la Ioan Tzimiskes (254), Vasile II-Constantin VIII (490), Constantin VIII (48), Roman III (96), adică un număr de 888 ex, identificate pe baza catalogului lui Wroth; din descrierea schematică făcută de Mircev, completată cu unele trimiteri la catalogul lui Wroth, se pot identifica, cu destulă certitudine, următoarele variante descrise de V Ivanisevic 1989, p. 23, fig 1, care prezintă o serie de variante noi care apar și în tezaurul de la Reka Devna): Ioan Tzimiskes-nr 1, corespunde cu var 1; nr 2, cu var 3, 4 și 5; nr 3, cu var 6; nr 4, cu var 7; nr 5, cu var 9 (?); nr 6, cu var 18; nr 7, cu var 25; nr 8, cu var 23; nr 9, cu var 24; nr 10, cu var 21; nr 11, cu var 24 a. Vasile II-Constantin VIII: nr 1, cu var 32; nr 2, cu var 31, nr 3, cu var 40; nr 4, cu var 39, nr 5, cu var 36 (?); nr 7, cu var 44; nr 8, cu var 41. Constantin VIII: nr 1, cu var 45; Roman III: nr 1, cu var 47. Puse în ordinea numerelor de variante, constatăm că există var 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 18, 21, 23, 24, 24 a, 25, 31, 32, 36, 39, 40 a-b, 41, 43, 44, 45, 47, adică piese din clasa A 2 (1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 18, 21, 23, 25, 36) și din clasa A 3 (24, 31, 32, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47); V. Pencev, 2001, p. 55, nota 12-un număr de 888 ex din clasa A 2.

Silistra – 1960: 58 monede de aramă-17 ex din sec VI și 41 ex de la Ioan Tzimiskes (T. Gerasimov, *Izv Sofia*, 28 (1965), p. 249).

Silistra I și II, 49 ex: Iv Iordanov 1981, p. 64, cca 1025-1042

Skala-28 ex din clasa A 2 în locuința 25 (V. Iotov, G. Atanasov 1998, p. 129-130, fig. 93: var. 3 (2 ex), var 9 (3 ex), var 21, var 22, var. 24 (6ex), var 24 a, var 39 (5 ex), var 40 (2 ex), var 40 a (2 ex), var 40 b, var 41, var 45, var ? (1 ex)

Teteven, 10 ex: Iv Iordanov 1981, p. 64, cca 1025-1042

UN TRÉSOR DE FOLLES ANONYMES DES CLASSES A2 – A3, DÉCOUVERT À NOVIODUNUM – VICINA (?) - ISACCEA

Résumé

A l'occasion des recherches archéologiques de 2003 dans le territoire *extramuros* de Noviodunum – Vicina – Isaccea, dans la section 3, carrée 37, à une profondeur de 0,70 – 0,80 m, on a découvert quatre petit rouleaux de monnaies soudées entre eux, en total 17 exemplaires; au redressement du profil nordique, à – 0,85 m, on a découvert encore un lot de six pièces. Sur la surface de deux monnaies il y était conservé un fragment de tissus ce qui nous démontre que les monnaies étaient gardées dans un petit sac.

Le trésor est constitué de 23 *folles* anonymes, émissions de la Classe A2 (21 ex), classe A3 et un exemplaire anépigraphé : var. 2-29, 51 ? (2 ex. moulées), var 3 (1 ex. frappé), var 8 (1 ex. moulée), var 12, 21 ? (2 ex. moulées), var 16 (1 ex. frappé), var 16 a (1 ex. frappé), var 18 (6 ex. moulées et 1 ex. frappé), var 20 (1 ex. frappé), var 23 (2 ex. moulées), var 34 (1 ex. frappé), var 42a (1 ex. moulée), var 48 (1 ex. frappé), var ? (1 ex. moulée). La dernière pièce est représentée par un ex. moulé, anépigraphé (un avers à l'image du Christ, buste, sur le revers en lieu de quatre rangs pour la légende il y a sept rangs de petits carrés). C'est le premier trésor de *folles* aux émissions de la classe A2 – A3 découvert à Noviodunum – Isaccea. Les monnaies sont datées, selon les propositions de D.M. Metcalf, dans la période 989 – 1019/20 (var.3, var 8, var 12, 21 ?, var 16, var 18, var 20, var 23, var 34, var 48). Selon V. Ivanisevic, ces émissions ont été mises en circulation pendant les années 976 – 1028; les pièces qui s'encadrent dans l'émission I, sont datée 976-1001 (var 3, var 8), dans l'émission II, datée 1001-1010/1015 (var 12, 21 ?, var 16, var 16a, var 18, var 23, var 34, var 48) et dans l'émission IV, datée 1020/1025-1028 (var 42a). On peut observer que les limites chronologiques ne sont pas trop différentes et on peut apprécier que ce trésor a été caché au XIe siècle, pendant le troisième décennie, fait suggéré par la seule pièce de la variante 42a. A l'exception de quelques exemplaires, les monnaies sont détériorées à la cause d'une longue circulation. Du même territoire de la cité de Isaccea – Vicina, on peut mentionner huit trésors de *aspron trachy de billon* des XIe – XIIIe siècles (1092 – 1203) et huit accumulations de *stamena* dévalorisés du XIIIe siècle.

Pour le territoire de Dobroudja, la bibliographie numismatique comprend un seul trésor qui contient seulement des *folles* de la classe A 3, provenant du territoire de la commune Horia, dépt Tulcea, dont on a récupéré seulement deux monnaies de la classe A3 (var 24 et 40 a) d'un montant initial de 15 pièces, qui ont été données au Musée de la cité de Bucarest. Le cachement du trésor découvert à Isaccea peut être causé par les incursions des petchénègues; en 2001 nous avons proposé l'hypothèse que l'attaque des petchénègues contre l'Empire Byzantin pendant les années 1026/27 comprenait aussi le territoire de Dobroudja. Maintenant on peut ajouter ce trésor aussi, qui pourrait être enfouillé a cause du péril représenté par l'attaque de 1026/27 et qui confirme que le territoire de Dobroudja a été affecté par l'invasion des nomades.

Une autre problème liée au trésor découvert en 2003 à Isaccea est le procédé

de fabrication des monnaies : de 23 pièces, 15 sont moulées (65,21%) et seulement huit sont frappées (34,79%).

La découverte de plus de 750 exemplaires moulées sur le territoire de Dobroudja, pièces avec avers et revers correctement réalisés, mais plus petites et légères, qui imitent les *folles* byzantins, représentent le résultat de l'activité d'un atelier monétaire officiel qui a fonctionné à Isaccea, dans le nord de la province Paradounavon et qui a mis en circulation une série presque continue de *folles* anonymes et signés, à partir de la classe A2-A3 (989 – 1028) jusqu'aux *folles* anonymes de la classe I, attribués à l'empereur Nicéphore III (1078 – 1081).

L'hypothèse qui suggère l'emplacement de l'officine à Silistra, est en totale contradiction avec le petit nombre de découvertes isolées moulées – seulement 15 ex à Silistra face à 400 ex. à Isaccea. Leur répartition est aussi significative, elle a plutôt un caractère accidentel sur le territoire de la Bulgarie de nord-est. La centralisation de ces pièces (Basile II - Constantin VIII, classe A 2 et A 3 – 10 ex, Constantin IX, classe D – 3 ex, Constantin X, type 1 – 4 ex, Constantin X, type 2-3 ex, Romain IV – 4 ex et 2 ex de la classe G, Michel VII – 9 ex, Nicéphore III, classe I – 5 ex) monte le nombre des découvertes isolées de Bulgarie au 40 *folles* moulés (inclusif ceux de Silistra) ce qui contraste fort avec les 750 ex. découverts en Dobroudja (dépt de Tulcea et Constanta).

Les recherches archéologiques récentes nous offrent des informations qui suggèrent que cet atelier a commencé l'activité plus tôt qu'on a estimé. La découverte d'un *follis* anonyme moulé, de la classe A 2-A 3, à Skala et d'un exemplaire de la même classe à Odarci, dans des fortifications qui ont cessé leur existence suite aux attaques des péchénegues des années '30 (1032,1034 ou 1036 ?) peut baisser à moins un décennie la date proposée pour le début de cet atelier. Même si les deux pièces seront identifiées comme des imitations avec le reverse « barbarisé », mises en circulation par un autre atelier, la composition du trésor de Isaccea – constitué seulement de *folles* anonymes de la classe A2 (989 – 1019/20) et un de la classe A3 (1019/20 – 1028), frappés et moulés – nous démontre que l'officine de Isaccea a démarré l'activité plus tôt, au fin du Xe siècle ou peut après l'année 1001, quand les armées byzantines reviennent victorieuses au Bas – Danube. Cet atelier était destiné à mettre en circulation le numéral nécessaire pour le payement de l'armée.

Le trésor contient aussi une imitation anépigraphie, moulée, qui peut influencer la datation et par conséquent, l'émetteur des imitations du type « Zlatarica ». La pièce présente un avers correct, avec l'image du Christ, buste, mais sur le revers en lieu de quatre rangs pour la légende il y a sept rangs de petits carrés distribués sur toute la surface de la monnaie. Il faut préciser qu'il s'agit d'un exemplaire au grand module (27,62 x 27,79 mm) et lourd (6,41 g), bien conservé et qui est pour le moment la seule découverte connue. Par ces dimensions, la pièce de Isaccea se distingue nettement des imitations anépigraphes et la légende barbarisée, découvertes, à une seule exception (Dinogetia – Garvan), sur le territoire actuel de la Bulgarie, qui sont plus petites et légères. Par ses caractéristiques techniques – poids (0,80 – 3,00 g), diamètre (17 – 22 mm) – les deux catégories imitent les émissions de la classe A 1 et probablement la classe A2, mais en aucun cas il ne s'agit d'un *folles* de la classe

A3 puisque cet atelier a fonctionné sur le territoire de la Bulgarie dans la période quand la puissance militaire et administrative de byzantins était éloignée (976 – 1001), donc les émissions de la classe A3 n'étaient encore mises en circulation (les premières pièces ont été frappées à partir du 1019/1020. La localisation de cet atelier à Silistra pourrait placer la période de fonctionnement entre 986 – 1001, quand le centre était hors de l'autorité byzantine.

L'analyse textile.

Sur la surface de deux monnaies on peut observer un fragment de matériel textile minéralisé provenant d'un sac pour les monnaies. Par la perte de l'eau de la composition des fibres elles ont devenu rigides et fragiles. Puisque les monnaies sont en alliage de cuivre (identifié par fluorescence de rayons X), leur surface est couverte par les produits de corrosion du cuivre. Par spectrophotométrie en IR (FTIR) nous avons identifié des chlorures, carbonates, oxyde de cuivre et stannique. Le milieu alcalin et l'humidité basse ont conservé mieux les fibres végétales comme le cuivre aussi qui ont empêché la dégradation biologique.

Malheureusement, la transition brusque du milieu d'enfouissement dans l'atmosphère avec une autre température et humidité ont causé la détérioration supplémentaire des fibres textiles.

Nous avons identifié au microscope les fibres comme lin, obtenus par le procédé de rouissage.